

**აღმოსავლური (არაბული) წარმომავლობის ლექსიკა
თ. სახოკიას “ქართულ საბოვან სიტყვა-თქმანში”²**

აღმოსავლურ სამყაროსთან მრავალსაუკუნოვანი კონტაქტების შედეგად ქართული ენის ლექსიკურ ფონდში საკმაო რაოდენობით დამკვიდრდა აღმოსავლური წარმომავლობის სიტყვები. ნასესხები სიტყვების დიდი ნაწილი შეითვისა ქართულმა სალიტერატურო ენამ და მის ორგანულ ნაწილად იქცა.

წინამდებარე სტატიაში განვიხილავთ არაბული წარმოშობის ლექსიკურ ერთეულებს თ. სახოკიას “ქართული საბოვანი სიტყვა-თქმანის” მიხედვით. არაბული ნასესხობები ქართულში მეტწილად იღენტურით მნიშვნელობით, იშვიათად კი განსხვავებული ან დამატებითი სემანტიკური ნიუანსებით გამოიყენება. საინტერესოა, აგრეთვე, ამგვარი სიტყვების ფორმოზომიერ მოდიფიკაციები.

1. აჯამი – უვიცი, რეგვენი, შეუსმენელი, გაუგებარი. “უწინ, სამასი წლის წინათ, ერთი ვილაც... (ჩამოსულა) და მოუგონია ეს სახელები აჯამის ხალხის მოსაწვევლად”.

ქართ. აჯამი ← áǵam 1. მუნჯი; 2. არაარაბი, უცხოელი, სპარსი (ხ. ბარანოვი). ამავე მნიშვნელობით და არაბული წარმომავლობით დასტურდება ქეგლ-ში.

თ. სახოკია მიუთითებს, რომ **აჯამი** არაბული სიტყვაა და ნიშნავს არაარაბს; ასე უწოდებდნენ სპარსელებს, რომელთაც სთვლიდნენ უვიცებად და რეგვენებად (თ. სახოკია, 1979, გვ. 41).

2. გაბადრული – პირმრგვალი, მსუქანი სახის პატრონი. “ამ ქალის გაბადრული სახე ერთ რამედ ღირს!” (თ. სახოკია, 1979, გვ. 65).

არაბ. badr – “სავე მთვარე”, გადატ. ლამაზი (ხ. ბარანოვი). ამავე მნიშვნელობით და არაბული წარმომავლობით დასტურდება ქეგლ-ში. სიტყვას სესხებისას სემანტიკური და ფონეტიკური ცვლილებები არ განუცდია.

3. ზეთი კაცი, ლაპარაკსა თუ საქმეში მეტად ნელი, ზღაზნია – ზეთივით ძნელად მომდინარე.

არაბ. zayt: ზეთი, საპოხი, საზეთი (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 339). არაბულ zayt-ს არამეული ანუ-დან მომდინარედ განიხილავენ ლოვი (ლოვი, 1881, გვ. 136, 138), ზ. ფრენკელი (ზ. ფრენკელი, 1886, გვ. 148), კ. ბროკელმანი (კ. ბროკელმანი, 1928, გვ. 195), გ. ბერგშტრესერი (გ. ბერგშტრესერი, 1997, გვ. 221), გ. წერეთელი (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 91) და ვ. ბელკინი (ვ. ბელკინი, 1975, გვ. 101). თ. ნოლდეკეს აზრით, ეთიოპიური zet, არაბული zayt მომდინარეობს მცენარის სახელწოდებიდან (ზეითუნი; მ. ნედოსპასოვა, 1978, გვ. 35). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **ზეთი** ასეა ახსნილი: ცხიმოვანი თხევადი ნივთიერება, რომელსაც იღებენ სხვადასხვა მცენარეულ და მინერალურ ნივთიერებათა გადამუშავების გზით. იხმარება უმეტესად საჭმლის მოსამზადებლად.

დ. ჩუბინაშვილი თვლის, რომ **ზეთი** სპარსული წარმომავლობის სიტყვაა (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 519). ქართულში საკვლევ ლექსემას სომხურიდან მომდინარედ მიიჩნევს ნ. მარი (ნ. მარი, 1902, გვ. 271). ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში საანალიზო სიტყვის წარმომავლობა მითითებული არ არის. ზ. ალექსიძის აზრით, ზეთი სირიულიდანაა ნასესხები (ზ. ალექსიძე, 1971, გვ. 39). სირიული zēt და ქართული **ზეთ**- ფორმობრივად ახლოს არიან ერთმანეთთან. შესაბამისად, უფრო ლოგიკური ჩანს ზ. ალექსიძის აზრი.

ზეთი გვხვდება კიდევ ერთ ფრაზეოლოგიურ გამოთქმაში: **ზეთი ჩამოსდის** (სახეზე) სულ დაღვრემილია, მოღუშულია, არასაამო გამომეტყველება აქვს. *“მაშ რა ნება გვაქვს ამისთანა ყოვლად შემძლებელი და მოწყალე მამისას დაღრევილი მივიღეთ, თავებირი ჩამოგვტიროდეს მის კარს, ზეთი ჩამოგვდიოდეს”*.

4. ლაზათი ირონიულად: ტყუილი, მოგონილი ამბავი, ლაზღანდარობა. *“რაკი ჯობინობის მოედანზე გაიყვნეს კუთხული, რასაკვირველია, მისმა ახალმა მეგობრებმა სხვა ლაზათებიც ჩასძახეს ევროპაში დასაძახებლად”*.

არაბ. lazzat: სიტყბო, სიამოვნება, მშვენიერება (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 228); შდრ.: ქართ. **ლაზათი**: შნო, სილამაზე, მონდენილობა (ქეგლ). თ. სახოკია მიუთითებს, რომ **ლაზათ** არაბულად ნიშნავს საამურს, სასიამოვნოს, გემრიელს. ქართულში სიტყვას მოწონებისა და ირონიულად ტყუილის მნიშვნელობა შერჩა (თ. სახოკია, 1979, გვ. 352).

5. მალიათი ფასი, ღირებულება, ღირსება, მნიშვნელობა, მაგ., *“ზუთი მანეთი გთხოვე და არ მომეცი. შენ ეს მითხარი, ზუთი მანეთის **მალიათი** რაღა უნდა იყოს!”*

მ. ნედოსპასოვას აზრით, როდესაც მსოფლიოს მრავალმა ენამ სახარების თარგმნისას უცვლელად გადმოიღო არამეული სიტყვა mamōna *“ქონება, სიმდიდრე”*, არაბულმა გამოიყენა თავისი საკუთარი ლექსიკური ერთეული māl (მ. ნედოსპასოვა, 1978, გვ. 75). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, **მალიათი** — 1. ფულადი გამოსაღები; 2. ქონება, სიმდიდრე, შეძლება. სამეცნიერო ლიტერატურაში სიტყვა **მალის** არაბული წარმომავლობა პირველად დ. ჩუბინაშვილმა აღნიშნა (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 662). თ. სახოკიაც სიტყვა **მალიათს** არაბულად მიიჩნევს. ქართულში რომ შემოსულა, ცხადია, პირველში ეგვიპე იქნებოდა მისი შესატყვისი, მაგრამ შემდეგში მისცემია მნიშვნელობა: ფასისა, ღირებულებისა, ძალისა და ეს სიტყვა დღესაც ამ მნიშვნელობით იხმარება, როცა უნდათ რაიმე საგანი გააცუდმადონ, გააუფასურონ, მნიშვნელობა დაუკარგონ, ღირებულება წაართვან. ისმოდა ამ ოცი, ოცდაათი წლის წინათ მხოლოდ თბილისში, მის ფარგლებს თითქმის არა სცილდებოდა. დღეს სულაც არ ისმის (თ. სახოკია, 1979, გვ. 367).

ვფიქრობთ, **მალიათი** ქართულ სალიტერატურო ენაში სპარსულის გზით შემოვიდა. სემანტიკური მიმართება (*“გადასახადის”* მნიშვნელობა), რომელიც ამ ფორმას უდასტურდება, უთუოდ სპარსულის გავლენაზე მიანიშნებს (შდრ.: სპარსული – გადასახადი, ბ. მილერი, 1950, გვ. 762).

6. სიქა მანეთი - ნამდვილი მანეთი, ღირებულებიანი, უყალბო. *“მიუწერიათ კიდევცა სტავროპოლის კომისიაში, რომ დამიბრუნონ 160 თუმანი, სულ თეთრი სიქა მანათი, მანათი ზუთი აბაზიანი”* (თ. სახოკია, 1979, გვ. 585).

ზნეობრივად, მიწასთან გასწორებას. ერთგვარ ნატვრის საგნადაა გამხდარი დღეს ასეთი თქმა: ხალხის ყბაში ჩემი მტერი და მაწყვევარიც ნუ ჩავარდნილა... (თ. სახოკია, 1979, გვ. 901).

ხალხი ქართულში გამოიყენება სხვა გამოთქმებშიც: **ხალხში გამოსაჩენი პირი არა მაქვს** დიდი სასირცხვილო საქმე ჩამიდენია, შერცხვენილი ვარ. “შე სასიკვდილე, ამ საქმის მოქმედს ხალხში რა გამოსაჩენი პირი გაქვს!“. **ხალხში გამოსული კაცი** გაგებულნი, ბევრი რისამე მნახველი. შდრ.: **ნავალი კაცი**.

10. ხარკი — შრომის გაწევა, მონღომება, ცდა. “ერთი ჰკითხეთ, რათ იხარჯებოდა“.

არაბ. *xaḥḥ* გასავალი, დანახარკი, სახარჯო ფული; ულუფა, რაციონი, ხარკი, გამოსაღები (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 215); შდრ. ქართ. **ხარკი**: რაც იხარჯება, გასავალი, დანახარკი (ქეგლ).

11. ხატები არ დაგვიფრთხო საყდარში არაფერი დაგვაკლო, არაფერი მიყო, არ მოგვერიო. “შიჰო! შენ შენი ღმერთი აქ იყავი, ხატები არ დაგვიფრთხო საყდარში!“

არაბ. *xaḥḥ* ხაზი, ზოლი, კვალი, ტრასა, რიგი, ხელი, დამწერლობა, კალიგრაფია (ხ. ბარანოვი, 1986, გვ. 225). ზ. ფრენკელის ვარაუდით, ეს ლექსემა არაბულში არამეულიდანაა შესული. არაბულში ის ჯერ “ამოჭრას“ ნიშნავდა, შემდეგ კი “წერის“ მნიშვნელობა მიიღო (ზ. ფრენკელი, 1886, გვ. 257). ამ აზრს იზიარებენ კ. ბროკელმანი (კ. ბროკელმანი, 1928, გვ. 226) და გ. წერეთელი (გ. წერეთელი, 1951, გვ. 64) საბას მიხედვით, **ხატი** — სახე გამოწერილი, გამოხატული (საბა, 1993, გვ. 418). ძველი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: გამოსახულება, ნახატი, მსგავსება, ფერი, სახე, სურათი, შესახედაობა (ი. აბულაძე, 1973, გვ. 561); შდრ.: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1. გარეგნობა, სახე; 2. ღვთაების ან წმინდანის სურათი; 3. წარმართული ღვთაება; 4. “ჯვრის გამოსახულება ორნამენტში“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში სიტყვა ხატის არაბული წარმომავლობა ბირველად დ. ჩუბინაშვილმა აღნიშნა (დ. ჩუბინაშვილი, 1984, გვ. 1725).

არაბული *xaḥḥ*-ისა და ქართული **ხატის** მნიშვნელობათა შედარებისას აშკარაა სემანტიკის სხვაობა. ქართულში მას უჩნდება ახალი შინაარსობრივი ნიუანსი, არაბულ-სპარსულ-თურქული ენებისათვის უცნობი, ახალი სემა: “წმინდანის სახე“.

ქართულში სავარაუდოა შემდეგი ტრანსფორმაცია: ხაზი > წერა > ხატვა > ნახატი > სურათი > წმინდანის სახე; არ გამოირიცხება საკუთრივ არამეული წარმომავლობაც: ამოჭრა, წერა / ხატვა > ნახატი > წმინდანის სახე.

ხატი გვხვდება სხვა ფრაზეოლოგიურ გამოთქმებშიც: **ხატის გიჟი** — დამთხვეული, დამნაშავე. “თქვენ ყველანი ხატის გიჟები ხართ!“ **ხატის ღვინის დაღევა** — გაგიჟება, დამთხვეულობა. “რამ გაგაგიჟა კაცო, შენ ხატის ღვინო ხომ არ დაგიღევაი?!“. ძველად სალოცავის სახელობაზე ქვევრში თუ ქაცოებში ღვინოს ჩაასხამდნენ და იმათი დაღევა შეიძლებოდა იმ სალოცავის დღეობაზე, რომლის სახელობაზეც ქვევრი იყო ხოლმე ავსებული ღვინით. ვინც ნაქურდლად ასეთი ქვევრის ღვინოს დაღევდა, სწამდათ, ხატი შეშლისო. აქედან

წარმოიშვა თქმა გიჟ ადამიანზე: ხატმა თავისი ღვინის ქურდობისათვის ქურდი **გაგი ჯაო**. **სალოცავი ხატი** — ძვირფასი, საყვარელი. “რად მიჯავრდები, ჩემო სალოცავო ხატო”. “სალოცავი ხატი ცხოვრებაში ხატოვნად გადაიქცა მისამართ სიტყვებად ყველა იმისადმი, ვინც მიგვაჩნია მოწყალების მომნიჭებელად და ვისგანაც უფრო გამოველით ამ წყალობას, იმათთვის, რა თქმა უნდა, ჩვენი მხრით, შესაფერი საფასურის გაღებაც მოგვეთხოვება. განსაკუთრებით იხმარება ეს სიტყვები შეყვარებული ვაჟის მიერ, როცა მიმართავს თავის საესავს, სატრფოს და შესთხოვს შებრალებას, თანაგრძობას, მისი გულისთქმის დაყუჩებას, მალამოდ დაღებას მის დაჭრილ და დადაგულ გულზე. **ხაზგასმით** ხმის ამალღებით ან სხვ. რითიმე განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევივება.

12. ჯალათობა — გულქვაობა, უღმობელოება, შეუბრალებლობა; “უბრალო აღერსი იყო ზრდილობიანი მეგობართ შორის, წაწლობის ბჭემდინაც ვერ მიტანილი. ამის გულისთვის ქალის შევიწროება, მისი გზის ზვერვა, მისი ჯალათობა!”

არაბ. *ǧallād*: ჯალათი, ტყავის გამყიდველი (ხ. ბარანოვი, 1989, გვ. 134). ამოსავალია *ǧallada* ზმნა “გაშოლტა”, “დაარტყა”, “ცემა”, “გადაუჭირა” (შოლტი, მათრახი)“. შდრ.: ჯალათი — ქონდაქარი, მკვლელობის მოხელე (საბა, 1993, გვ. 951).

სამეცნიერო ლიტერატურაში სანალიზო ტერმინის წარმომავლობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. კერძოდ, საბა **ჯალათს** თურქული წარმომავლობისად მიიჩნევს. იუსტ. აბულაძე **ჯალად** სიტყვისათვის ამოსავლად სპარსულ ენას ვარაუდობს. საკვლევი ლექსემის არაბული წარმომავლობა პირველად დ. ჩუბინშვილმა დაფიქსირა. *ǧallād* → **ჯალათი** პროცესი (ბოლოკიდური დ-ს დაყრუება) ქართულშია განხორციელებული. **ჯალად** შეიძლება შემოსულყო როგორც არაბულიდან, ისე სპარსულის გზით (შდრ.: სპარსული *ǧallād* “ჯალათი”; ბ. მილერი, 1950, გვ. 245).

განხილული მასალა ცხადყოფს, რომ არაბული წარმომავლობის სიტყვები აქტიურად გამოიყენება ქართულში და ისინი ქართული ენის ლექსიკური ფონდის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. აბულაძე, 1973** — ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- ზ. აღექსიძე, 1971** — ზ. აღექსიძე, სირიულ-ქართული ლექსიკური ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული წყაროთმცოდნეობა, 3, თბ. 1071, გვ. 35-39.
- ხ. ბარანოვი, 1977** — Х.К. Баранов, Арабско-русский словарь, М. 1977.
- ხ. ბარანოვი, 1989** — Х.К. Баранов, Арабско-русский словарь, М. 1977.
- ვ. ბელკინი, 1975** - В.М. Белкин, Арабская лексикология, М. 1975.
- კ. ბროკელმანი, 1928** — С. Brockelmann, Lexicon Syriacum, Cotingae, 1928.
- ნ. მარი, 1902** — Н. Марр, Древнегрузинские одоицы, (XIV), С-П, 1902. Типография В. Киришбаума.
- ბ. მილერი, 1950** — Б. Миллер, Персидско-русский словарь, М. 1950.

- მ. ნედოსბასოვა, 1978** — მ. ნედოსბასოვა, უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში, თბ., 1978.
- საბა, 1993** - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, II, თბ., 1991-1993.
- თ. სახოკია, 1979** — თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979.
- ზ. ფრენკელი, 1886** — S. Fraenkel, Die arameischen Fremdwörter im Arabischen, 1886.
- ქეგელ** — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, არნ. ჩიქობავს რედაქციით, თბ., 1950-1961.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984** — დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
- ნ. ჩუბინაშვილი, 1961** — ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.
- გ. წერეთელი, 1951** — გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, 1951.

LELA AVALIANI

EASTERN (ARABIC) ORIGIN LEXIS IN “GEORGIAN FICTIONAL WORD-SAYINGS” BY TEDO SAKHOKIA

As a consequence of multi century contacts with Eastern World, words with oriental origin abound in Georgian language lexical fund. Large part of borrowed words are adopted by Georgian literary language and they became the organ part of it.

Lexical units of Arab origin are reviewed in presented article according to “Georgian fictional word-sayings” by T. Sakhokia. Arab borrowings are used in Georgian primarily with identical meanings, seldom with different or added semantic details. Also modification of these kind of words in terms of the form is interesting.